

**K DĚLNICKÉ EMIGRACI Z ČESKÝCH ZEMÍ A SLOVENSKA
DO NĚMECKA V LETECH 1885–1938**

JAROSLAV VACULÍK

The pioneers of Czech economic migration to Germany were small-scale production craftsmen and manual workers, especially tailors, shoemakers, carpenters, locksmith and turners including smaller numbers of food production workers. They became known as good experts whereas some of them did not take long to establish their own businesses. At the turn of the 19th and 20th centuries, most economic emigrants were Czech coalminers who had moved with their entire families to the Ruhr Basin.

Key words: Emigration; Czech Lands ; Slovakia; Germany; 1885–1938.

Součástí české sociálněekonomické emigrace po roce 1850 byla, kromě emigrace do USA, Ruska a zemí habsburské monarchie, také emigrace do Německa, zvláště jeho příhraničních oblastí sousedících s Čechami v Sasku a Prusku.¹

Jedna vlna českých dělníků směřovala v letech 1885–1890 do Horní Lužice, kde vznikly české kolonie v Žitavě, Lubiji, Kamenici v Sasku, Zhořelci a Budyšíně.² Po první světové válce přišla druhá vlna, a to textilních dělníků a řemeslníků. Ze stovek vystěhovalců byly ale jen desítky z nich členy českých spolků, z nichž některé, např. Svornost v Budyšíně a Palacký v Haindorfu, existovaly od roku 1893. Na přelomu 20. století vznikly další spolky, jejichž cílem byla kulturně osvětová činnost a sociální podpora. I po roce 1933 mohly české děti dojíždět do škol v ČSR, ale české školy v Horní Lužici byly v roce 1938 uzavřeny.

Čeští vystěhovalci zakládali spolky i v dalších německých městech, např. v Drážďanech, Saské Kamenici, Mnichově, Stuttgartu, Berlíně a Brémách. Prvním prokazatelně českým spolkem v Drážďanech byl spolek Vlastimil, založený v roce 1864.³ Jeho členové zpravidla pocházeli ze severních Čech, politicky směřovali k sociální demokracii. V roce 1876 část spolku Vlastimil založila Český klub dělnictva československého v Drážďanech, který byl v roce 1885 policejně rozpuštěn. Členskou základnu tvořili především mladí lidé do 25 let, 80 % členů bylo svobodných, po několika letech se většinou vraceli domů. Polovinu členů tvořili krejčovští dělníci, 30 % obuvníci. Spolek vyvíjel vzdělávací a zábavnou činnost, pořádal přednášky o socialismu. Měl tři odbory: vzdělávací, pěvecký a zábavní. V jeho knihovně bylo 120 svazků knih, odebírali osm titulů různých časopisů. K rozpuštění českého klubu vedly jeho styky s radikálním anarchistickým směrem v sociální demokracii, kolportovali prostějovský Duch času a newyorského Proletáře.

K nejstarším českým spolkům v Německu patřily tělovýchovné organizace TJ Sokol Fügner v Drážďanech (1889) se 176 členy, Sokol Hamburk (1891) se 117 členy, Pokrok Augsburg

¹ Nejvíce psal o Čechách v Německu Jiří Kořalka. Srv. KOŘALKA, J.: *Češi v Německu*. In: *Češi v cizině*, sv. 9. Praha: ÚF AV ČR, 1996, s. 121–131; Týž – HOFFMANN, J.: *Tschechen in Rheinland und in Westfalen 1890–1918*. Wiesbaden: Harrasowitz Verlag, 2012. 426 s.

² ZAHRADNÍK, J.: *Die böhmische Minderheit in der Oberlausitz 1885–1950*. In: *Böhmen-Oberlausitz-Tschechien*. Görlitz-Zittau 2006, s. 163–168.

(1896) a Tyrš Märs (1908) s 12 členy. Ústřední sdružení zahraničních jednot v Lipsku (1892) sdužovalo 106 členů.⁴ Zahraniční sokolstvo vydávalo v Berlíně svůj věstník Zahraniční Sokol.

Největším sdružením českých spolků byl Svaz českoslovanských spolků zahraničních v Berlíně, v němž byly zastoupeny 34 spolky. Účelem svazu byla podpora českých krajanů a vydávání časopisu *Vlast*.⁵

Na počátku 20. století žilo v Prusku 102 780 Čechů. Šlo jednak od české autochtony v Kladsku, na Ratibořsku a Hlubčicku, dále o potomky českých náboženských exulantů z 18. století ve Slezsku a sociálněekonomické přistěhovalce z přelomu 19. a 20. století, např. v Düsseldorfu 7358, Berlíně 3049, Postupimi 1588 a Frankfurtu nad Mohanem 1534.⁶

V Berlíně měli Češi pět spolků, mezi nimi TJ Sokol, jemuž městská rada ochotně propůjčila městskou tělocvičnu. K dispozici bylo několik českých hostinců a pěkná čítárna s českými časopisy.⁷ Příchod Čechů do německých velkoměst znamenal pro lidi, kteří většinou pocházeli z agrárních regionů a octli se v novém průmyslovém prostředí, společenský avans. Zároveň ovšem hrozila rychlá asimilace, zejména ve smíšených manželstvích. Velké procento Čechů bylo mimo vliv českých organizací. Prvním českým spolkem v Berlíně byl Českoslovanský spolek založený v roce 1861.⁸

Pruská vláda prováděla od 80. let 19. století soustavnou odnárodňovací politiku vůči národnostním menšinám.⁹ V Sasku docházelo k masovému propouštění českých dělníků. Ostrá opatření pruských a saských úřadů byla podnikána především proti novému českému přistěhovalectví.

Čeští vystěhovalci v Německu, asi 35 tisíc mužů, za 1. světové války nastoupili vojenskou službu v rakousko-uherské armádě. Rakouská vláda zastavila vyplácení vyživovacích příspěvků rodinám narukovaných vojáků 31. prosince 1918.¹⁰ Poválečná nezaměstnanost dělníků, pracujících zvláště v textilním a kovodělném průmyslu, vedla k úvahám o jejich reemigraci. Za nevyhnutelný byl považován návrat tisíců rodin. Zvláště tíživé poměry byly v uhelném revíru v Porýní-Vestfálsku, kde bylo zaměstnáno na 15 tisíc českých horníků, kteří toužili po návratu do nově vzniklé Československé republiky. Německá vláda pro ně vypravila zvláštní vlaky, první vlak s 600 Čechy vyjel 15. dubna 1919 z Essenu do Podmokel. Byly to rodiny českých horníků, které byly nuceny se zbavit svého majetku, jelikož k jeho dopravě nebyl dostatek vagonů. Německé dráhy je dopravily zdarma a poskytly jim teplé potraviny, zvláště pro děti, zatímco v Čechách nedostali ani teplou vodu.¹¹

V rámci pozemkové reformy se někteří němečtí Češi ucházeli o půdu v ČSR. Uchazeči ze Saské Kamenice a Brém však byli úplně nemajetní a nezaměstnaní a pro kolonizaci nepřipadali v úvahu.¹²

³ ENGLOVÁ, J.: *Český spolek v Drážďanech ve 2. polovině 19. století*. In: Čechy a Sasko v proměnách dějin. Ústí nad Labem 1993, s. 166–180.

⁴ Národní archiv Praha (dále jen NA), f. Československá obec sokolská, k. 55.

⁵ Ruský Čech, 1, 1906–1907, č. 32, s. 4–5.

⁶ Ruch, 1908, č. 15, s. 2.

⁷ Ruch, 1907, č. 33, s. 2.

⁸ POLÁK, A.: *Československá kolonie v Berlíně*. In: Dunaj, 2, 1924–1925, č. 9–10, s. 274.

⁹ KOŘALKA, J.: *Říšskoněmecké úřady o českých spolcích v Německu před rokem 1914*. In: Bulletin Komise pro dějiny krajanů, 1967, s. 20.

¹⁰ NA, f. Národní rada Československá (dále jen NRČ), k. 350, promemoria z 19. 4. 1919.

¹¹ Právo lidu, 24. 4. 1919.

¹² NA, f. NRČ, k. 470/3, dopis vyslanectví v Berlíně ministerstvu zahraničních věcí z 26. 9. 1923.

Někteří Češi v Německu se hlásili jak ke své užší vlasti – Čechám, tak i ke své někdejší širší vlasti – Rakousku. Svědčí o tom skutečnost, že např. někteří Češi ve Zhořelci byli zároveň členy českého spolku Komenský založeného v roce 1923 i Verein Deutschösterreichischer in Görlitz.¹³

Strádajícím Čechům v Porúří poskytl ministerstvo zahraničních věcí částku 250 tisíc Kč, ze které byly poděleny 1354 rodiny o 5616 osobách. Zásadou ministerstva sociální péče bylo udržet československé příslušníky v Porúří: „Touha po návratu do vlasti, dnes skoro všeobecná, znenáhla pomine, jakmile vyhlídka na zaměstnání bude.“¹⁴

Poválečná hospodářská krize české vystěhovalce radikalizovala. Jednota zahraničních Čechoslováků v Ickern psala generálnímu konzulovi ČSR v Kolíně n. Rýnem dr. Kopeckému 7. prosince 1925: „Jsme zbaveni veškerých práv člověka a občana... Bída mezi námi je hrozná a doufáme, že pro nějakou peněžní částku by naše republika bankrot nebyla.“¹⁵ Vystěhovalci žádali o výpomoc z okamžité nouze, ve které se nalézali. O prezidentu Masarykovi se vyjádřili, že „on tím vinen není, že to snad všechno vidí v duhových barvách, beztoho mu čeští optikové vsadili do brejlí taková skla, aby všechnu tu českou bídu viděl v nejlepších barvách“. Ministru sociální péče sociálnímu demokratovi G. Habrmanovi doporučovali, „aby se nechal prohlédnout od některého dobrého chirurga, možná, že by ho doporučil do Kosmonos, anebo Dobřan (psychiatrické léčebny – pozn. aut.), tam by se lépe hodil a ne jako ministr“. Kritiky nebyl ušetřen ani ministr zahraničí E. Beneš: „Ministr Beneš za cestu do Londýna tam a zpět dostane 480 tisíc korun a vyslanec v tom samém městě má měsíčně 47 tisíc korun, pak není divu, že nás čeká žebřáková hůl.“

Na schůzi nezaměstnaných 22. listopadu na konferenci českých spolků v Porúří 29. listopadu 1925 se deputace nezaměstnaných Čechů dožadovala, aby těm nezaměstnaným, jejichž podpora ze strany Německa již skončila, byla nadále udělována podpora ze strany ČSR, tj. přibližně 15–20 DM na rodinu. V obvodu generálního konzulátu ČSR v Kolíně bylo 260 nezaměstnaných Čechů a tento počet se dále zvyšoval propouštěním ve státních dolech.¹⁶ Také československý konzulát v Norimberku upozorňoval na neustálý růst počtu nezaměstnaných, jenž se od počátku listopadu do konce prosince 1925 v jeho obvodu zvýšil na 800 Čechoslováků.¹⁷

Československý vzdělávací spolek Probuzení v Hattingenu si v lednu 1926 stěžoval na propouštění Čechů ze zaměstnání a požadoval uznání sovětského Ruska de iure, „ježto zde v těchto kapitalistických státech se vyhazuje dělnictvo na dlažbu“.¹⁸ Podle československého konzulátu v Kolíně, propouštění českých dělníků se datovalo od července 1925. Propouštění byli i dělníci, kteří v Německu pracovali 10–20 let. Např. v Hambornu mělo být propuštěno 200 českých horníků. Ti se obírali myšlenkovou emigrací do sovětského Ruska, kde chtěli najít obživu. Problém představovala otázka výplaty starobních a ostatních sociálních pojištění po jejich vystěhování z Německa.¹⁹

Delegáti československých spolků ve Vestfálsku shromáždění 7. února 1926 v Lünen-Süd konstatovali, že nejvíce postižení jsou horníci. Podporu v nezaměstnanosti dostávali jen po dobu šesti měsíců a většina z nich ji již vyčerpala. Požadovali, aby československé ministerstvo sociální péče poskytl nezaměstnaným mimořádnou pomoc. Získané nároky na penzijní, starobní,

¹³ Tamtéž, k. 356, dopis MŠANO ministerstvu zahraničních věcí z 3. 1. 1924.

¹⁴ NA, f. Ministerstvo sociální péče (dále jen MSP), k. 3885, zpráva MSP z 5. 1. 1924.

¹⁵ Tamtéž, dopis Jednoty zahraničních Čechoslováků v Ickern generálnímu konzulátu v Kolíně n. Rýnem ze 7. 12. 1925.

¹⁶ Tamtéž, dopis konzulátu Kolín MSP z 12. 12. 1925.

¹⁷ Tamtéž, dopis konzulátu Norimberk MSP z 20. 12. 1925.

¹⁸ Tamtéž, dopis spolku Probuzení v Hattingenu z 19. 1. 1926.

¹⁹ Tamtéž, dopis konzulátu Kolín MSP z 29. 1. 1926.

invalidní a úrazová pojištění měly být československým příslušníkům vypláceny i po návratu do ČSR.²⁰

Československý tisk upozorňoval, že v Německu, Rakousku a Maďarsku byli českoslovenští příslušníci vypovídáni z práce. Odpor vůči cizincům byl velmi silný i ve Francii, do Anglie byl přístup přímo znemožněn. USA zastavily příliv cizinců svými kvótovými zákony, pouze Kanada vycházela poněkud vstříc. Přistěhovalectví znemožňovala také Jihoafrická unie, v Austrálii byl cizinec méněcenný po celý život, i když se dal naturalizovat.²¹

Zachování české národnosti měly napomáhat prázdninové zájezdy dětí. Ze smíšených manželství, kdy obyčejně otec byl Čech, neznaly děti český jazyk z 99 %. Dokonce i v případě obou českých rodičů děti z 50–60 % neznaly česky. České kolonie v Německu postupně upadaly, starší umírali, děti srostly s německým prostředím a noví kolonisté po válce nepřicházeli. Vyšší sociální prostředí vedlo k tomu, že se Češi rychleji asimilovali, obyčejně již ve druhé generaci. O výpravy dětí do Čech byl stále menší zájem, např. v konzulárním obvodu Norimberk se ze čtyř českých spolků přihlásilo jen jedno dítě.²² Pro konání se vyslovilo obvodní sdružení českých spolků v Sasku, které zdůraznilo jejich národní a jazykový význam.²³ V obvodu československého konzulátu Saská Kamenice existovalo osm českých doplňovacích škol, které navštěvovaly 154 dětí, z toho jedna třetina měla zájem o zájezd do ČSR.²⁴ Prázdninová akce byla důležitá i pro české kolonie v obvodu československého konzulátu ve Stuttgartu. Kolonie sestávaly z chudých dělníků a maloživnostníků, kteří byli bez práce. Jejich děti, dle konzulátu, trpěly podvýživou.²⁵ Na neutěšené hospodářské a zdravotní poměry Čechů upozorňoval i konzulát ČSR v Brémách.²⁶ Na důležitost prázdninových zájezdů dětí upozornil i konzulát ČSR v Hamburku.²⁷ Rovněž krajané v Porýní-Vestfálsku měli zájem o každoroční zájezdy dětí do ČSR.²⁸ Z obvodu konzulátu ve Vratislavi probíhaly prázdninové zájezdy 1x za dva roky. Námitky byly proti tomu, že děti musely v ČSR vypomáhat při polních pracích.²⁹

V roce 1929 bylo v Německu 20 778 Čechů – německých občanů, z toho 10 795 mluvilo jen česky a 9983 česky a německy. Vedle nich bylo 25 807 Čechů, kteří nebyli německými občany, z toho 19 587 mluvilo česky a 6220 česky a německy. Celkem tedy bylo v Německu 46 tisíc Čechů, což se blížilo počtu Lužických Srbů (72 429).³⁰ Německými občany byli především autochtoni v Horním Slezsku (Moravci na Ratibořsku a Hlubčicku) a Dolním Slezsku (Češi v Kladsku) a náboženští exulanti z 18. století ve Slezsku.

K aktivním českým spolkům v západním Německu patřily koncem 20. let 20. století spolky Vojta Náprstek ve Stuttgartu se 75 členy, Vystěhovalce v Karlsruhe se 40 členy, Československý spolek ve Phorzheimu s 19 členy, Volnost v Mannheimu s 39 členy, Pokrok v Landhofenu se 62 členy, Verein der tschechoslovakische Kriegsbeschäd v Neckarau s 52 členy, Lípa v Mohuči se 39 členy, Havlíček ve Frankfurtu se 35 členy a Československý spolek v Hersfeldu se 42 členy.³¹

²⁰ Tamtéž, dopis Jednoty československých spolků v cizině MSP z 17. 3. 1926.

²¹ Národní práce, 28. 3. 1926.

²² NA, f. Československý ústav zahraniční (dále jen (ČÚZ), k. 28, dopis konzulátu Norimberk ČSČK z 18. 1. 1929.

²³ Tamtéž, k. 28, dopis konzulátu Drážďany Československému červenému kříži (ČSČK) z 17. 12. 1928.

²⁴ Tamtéž, dopis konzulátu Saská Kamenice ČSČK z 21. 12. 1928.

²⁵ Tamtéž, dopis konzulátu Stuttgart ČSČK z 22. 12. 1928.

²⁶ Tamtéž, dopis konzulátu Brémy ČSČK ze 7. 1. 1929.

²⁷ Tamtéž, dopis konzulátu Hamburk ČSČK z 15. 1. 1929.

²⁸ Tamtéž, dopis konzulátu Kolín n. Rýnem ČSČK z ledna 1929.

²⁹ Tamtéž, dopis konzulátu Vratislav ČSČK z 5. 2. 1929.

³⁰ Sprawy narodowościowe, 3, 1929, s. 311.

³¹ Vystěhovalcký zpravodaj MSP, 1929, č. 4, s. 25.

V Ústředí československých spolků v Berlíně existovala úmrtní pokladna. Při některých českých spolcích byly zřízeny doplňovací školy českého jazyka, a to v Mannheimu (10 dětí), Mohuči (20), Frankfurtu (11), Hersfeldu (12) a Sandhofen (11). Děti opouštějící obecnou školu je však přestávaly navštěvovat.

Na počátku 30. let 20. století bylo nejvíce českých textiláků v okolí Stuttgartu, Mannheimu a Augsburgu a horníků kolem Duisburgu. Předválečný blahobyt vystřídala v době krize nezaměstnanost. Při restringované práci vydělávali jen polovinu nebo dostávali podporu v nezaměstnanosti. Dělnické byty se skládaly ze tří pokojů, kuchyně a příslušenství, někde i s koupelnou, zahrádkou a dvorem. Ženy musely přispívat úklidem, praním a posluhou. Nemohli odejít do ČSR, protože by ztratili velké sumy, které zaplatili svým pojišťovnám. Němečtí zaměstnavatelé hleděli na Čechy jako na nepřátelské a obtížné cizince. Čeští živnostníci a inteligence se začali stranit českého spolkového života, neradi se přiznávali k češtví, báli se mluvit česky na veřejných místech: „Mládež úplně tone v němectví, a to stejně dělníci, živnostníci i děti inteligence. Nemluví nebo nechtějí mluvit česky ani doma, kde oba rodiče jsou Češi. Rodičům na české otázky neodpovídají nebo odpovídají německy, nechtějí chodit do české školy.“³²

České soukromé nebo doplňovací školy byly umístěny nouzově, neměly žádné vybavení, ani vhodné učitele. Byly umístěny v bytech dělníků nebo hostincích. Generace, která odešla do Německa za prací, se neodnárodnila. Ztrácela se však druhá generace, která nestála na pevném základě reminiscencí na svou vlastní zemi a která už necítila pevné pouto k zemi otců: „Doma tedy dítě v nepřítomnosti otcově a často matčině nemá příležitost mluvit česky, s dětmi se stýká cizími. Vstup do školy učiní konec. Dítě počne se stydět za svůj mateřský jazyk, jehož řádně nezná.“³³ Dospívající mládež se snadno odcizovala českému živlu, proto bylo nutno zřizovat kurzy pro mládež. Zatímco před světovou válkou mládež přicházela často do české společnosti, po válce hledala zábavu v německých veřejných místnostech. České spolky neměly prostředky na nájem místností a poplatky ze zábav. Proto mladí odcházeli do německé společnosti, ženy se seznamovaly s německými muži, a tím se odnárodňovaly. České knihovny byly zastaralé, čítárny nebyly. Nejvíce upadal český jazyk v blízkosti hranic a některé české kolonie, např. ve Zhořelci, skomíraly. Staří Češi s dětmi mluvili německy. České národní vědomí exulantů ve Slezsku upadalo, volili německé nacionalisty. České spolky ve městech byly roztrženy dle stranické příslušnosti. Německá veřejnost nepovažovala Čechy ve vnitrozemí za tak nebezpečné jako v pohraničí.

Hospodářskou krizí na přelomu 20. a 30. let 20. století byly postiženy především ty skupiny povolání, které vykonávaly čeští přistěhovalci do Saska. To nutilo saské úřady, aby zásadně neudělovaly povolení československým přistěhovalcům k nastoupení místa. Československo-německá dohoda ze srpna 1929 o otázkách trhu práce nepřinesla podstatné úlevy, protože chránila jen dříve usedlé československé příslušníky, jejichž počet se však neustále zmenšoval a nebyl doplňován novými přistěhovalci. Za situace, kdy se Sasko uzavřelo téměř neprodyšně vůči cizím pracovním silám, se stalo přistěhovalectví do Saska fakticky nemožným. Naopak reemigrace československých příslušníků ze Saska do ČSR nabývala stále značnějších rozměrů.³⁴

Po nacistickém převratu v roce 1933 počet Čechů v Německu značně poklesl. K českému jazyku se hlásilo jen 1697 osob, k českému a německému jazyku 4165, tj. celkem 5862. K ohromnému poklesu došlo zejména u českých a moravských autochtonů v Kladsku a na Rati-

³² FOLPRECHT, J.: *Čechové v Německu*. In: *Časopis Svobodné školy politických nauk v Praze 1931–1932*, s. 39–43.

³³ Tamtéž, s. 80–87.

³⁴ Vystěhovalecký zpravodaj ministerstva sociální péče, 1930, č. 4, s. 29.

bořsku a Hlubčicku.³⁵ K německé státní příslušnosti se přihlásilo 1637 Čechů.³⁶ Češi většinou příslušeli k římskokatolickému náboženství, převážně pracovali v průmyslu a obchodu. Nacházeli se ve všech zemích Říše, kromě Slezska zvláště v Porýní, Vestfálsku, Sasku a Berlíně. Všude existovaly české spolky, doplňovací školy a knihovny. Jen v Berlíně působily TJ Sokol se 156 členy, Vzdělávací beseda Havlíček s 92 členy, SK Slavia se 41 členem, Československý spolek s 26 členy, hudební a dramatický spolek Dalibor se 30 členy, Vzdělávací beseda Hus s 38 členy, Vzdělávací beseda Žižka s 29 členy, Klub českých tamburašů se 12 členy, Podpůrný spolek československých žen se 34 členy a Československý podpůrný spolek s 200 členy. V Hamburku to byly Vzdělávací spolek Svornost (100 členů), TJ Sokol (79) a Československý klub (139). V Brémách působily spolky Husité, Havlíček, Svatý Václav, Svěpomoc, Sdružení československých válečných poškozenců a pozůstalých, Československý podpůrný spolek, Pěvecký kroužek a Komitét československé kolonie. V Lipsku existovaly TJ Sokol a spolek Neruda, v Saské Kamenici spolek Vlastimil, v Drážďanech byly spolky Vlastimil, Fügner a Svornost, v Mnichově Pokrok a Slovan, v Augsburgu Havlíček, Včela a v Hambornu spolky Bratrství, Hudební spolek Lyra, Československý spolek válečných poškozenců a Kroužek českých loteristů.

Podle informace polského konzulátu v Essenu bylo v Porýní-Vestfálsku 15 tisíc Čechů. Navštěvovali několik desítek odpoledních kursů pro děti, kde učilo několik učitelů.³⁷

V době hospodářské krize odcházelo do Německa mnoho žen, jejichž muži byli bez zaměstnání. Z výdělku žen pak rodiny žily po celý rok. Šlo hlavně o zemědělské dělnice z Hlučínska, které v Německu ovlivňovala nacistická ideologie.³⁸

Také ze Slovenska odcházelo z hornatých severních krajů před 1. světovou válkou každoročně na sezónní práce do dolních Uher velké množství zemědělského obyvatelstva. Tento zdroj výživy zemědělského sezónního obyvatelstva po světové válce zanikl a bylo nutno hledat nové prostředky k výživě tohoto obyvatelstva, což se podařilo jen v nepatrné míře v českých zemích. Nové destinace byly hledány ve Francii, Německu a Rakousku. S nástupem hospodářské krize se ale i tyto výdělečné možnosti snižovaly.³⁹

V květnu 1936 bylo v německých obcích okresu Kremnica zahájeno najímání dělníků na zemědělské sezónní práce do Pruska. Bylo najato asi 400 dělníků, většinou mladších žen a děvčat.⁴⁰ Do Německa se hlásily také německé zemědělské dělnice z pohraničí českých zemí, např. v Halle nad Saalou jich pracovalo šedesát.⁴¹

V roce 1936 zástupci Reichsanstalt für Arbeitsvermittlung und Arbeitslosenversicherung z Berlína projednali ve Slovenském úřadu práce v Bratislavě bližší podmínky, za kterých mělo být zemědělské dělnictvo ze Slovenska najímáno na zemědělské práce do Německa. V okolí Handlové a Kremnice se pohybovali říšskoněmečtí agenti, kteří najímali na práce do Německa tamní německé dělnictvo, aby jim dalo práci a chléb a možnost posoudit dobré poměry v Říši.

Také v německých obcích v obvodu četnického oddělení Žilina bylo najímáno dělnictvo na zemědělské práce do Německa a Rakouska, a to ve skupinách vedených gazdou. Skupiny tvoři-

³⁵ Sprawy narodowosciowe, 11, 1937, č. 1–2, s. 139.

³⁶ STREJČEK, K.: *Průvodce po československém zahraničí*. Praha 1938, s. 51.

³⁷ Archiwum Akt Nowych Warszawa, f. Ambasada RP Berlin, sign. 407, dopis Konzulátu RP v Essenu Poselstvu RP Berlin z 5. 11. 1934.

³⁸ Slovenský národný archív Bratislava (dále jen SNA), fond Zemský úrad (dále jen f. ZÚ), k. 304, dopis prezidia ministerstva vnitra prezidiu Zemského úradu Bratislava ze 4. 12. 1935.

³⁹ Tamtéž, dopis ZÚ Bratislava prezidiu ministerstva vnitra ze 4. 12. 1935.

⁴⁰ Tamtéž, dopis Okresního úřadu Kremnica prezidiu Zemského úřadu v Bratislavě ze 7. 5. 1936.

⁴¹ Hallische Nachrichten, 20. 5. 1936.

lo několik mužů jako dozorcí a 40–45 žen jako dělnice. Pracovní smlouvy a celé zprostředkování práce projednal Slovenský úřad práce pro zemědělské dělnictvo prostřednictvím svých úřadoven práce s úředníky Říšského ústavu pro zprostředkování práce a pojištění nezaměstnaných.⁴² Dělníci odjížděli na práce do Německa v březnu až dubnu a vraceli se v prosinci. Pro chudé obyvatele německých obcí znamenal výdělek při pracích v Německu při vysokém kursu DM značný zisk. Slovenské úřady pozorovaly, že toto dělnictvo se z Německa vrací posíleno ve svém sebevědomí. Např. slovenská škola v obci Briešť'a byla na žádost obyvatel změněna na německou. Obce, které dříve volily československé agrárníky, v roce 1935 volily Karpatendeutsche Partei.

Dělnice z obvodu četnického oddělení Banská Bystrica pracovaly v Německu u větších i menších rolníků v malých skupinách po 3–5 dělnících. Některé nařikaly na špatnou stravu a mnoho práce.

Také z obvodu četnického oddělení Nitra odjížděly na sezonní zemědělské práce do Německa větší skupiny dělníků a dělnic. Dělníci odjížděli ponejvíce na pěstování cukrovky do Saska a Pruska, byli zde rozděleni na velkostatky i mezi soukromé rolníky a zaměstnání od jara do podzimu. V květnu 1936 bylo najato 211 žen, z toho pouze 22 slovenské národnosti. Ženy pracovaly za nižší mzdy, byly poslušnější a méně náročné. Byly umístěny na menších hospodářstvích v Sasku. Dělnice si z Německa přivezly dostatek peněz, a proto byl o tuto práci velký zájem.

Z okresu Turčianský Svätý Martin odcestovalo v roce 1936 na zemědělské práce do Německa 144 žen z Dolného Turčeka. Všechny byly německé národnosti. Z Kláštoru pod Znievom odešlo za prací do Německa 56 žen německé národnosti, ze Slovenského Pravna 28. Podle hlášení okresního úřadu, po návratu z Německa vystupovaly sebevědomě jako národně uvědomělé Němky.⁴³ V okrese Nová Baňa bylo na zemědělské práce v Německu najato 180 žen německé a šest slovenské národnosti.⁴⁴ Tyto dělnice si stěžovaly na špatnou stravu, nemohly si koupit ani sádlo nebo slaninu. Maso měly jen v neděli. Domů mohly posílat maximálně 50 DM měsíčně. Některé poslaly domů až čtyři tisíce Kč. Zpočátku byly nuceny zdravit zvednutím ruky a pozdravem Heil Hitler, ale po zákroku zastupitelského úřadu ČSR bylo od nátlaku upuštěno.⁴⁵ Dělnicím z okolí Německého Pravna bylo zakázáno mluvit jejich švábským nářečím, protože říšští Němci se domnívali, že mluví česky.⁴⁶ Okresní úřad v Kremnici upozorňoval na jisté nadšení a zvýšenou sympatii dělnic k německé pospolitosti a pořádku: „Postupem času velkoněmecký duch bude pronikat tyto mladé německé ženy a matky a mělo by to škodlivý vliv pro zdejší německví, které žije v národnostních ostrovech ohraničených československými kraji a sotva může využít svá maximální národnostní a kulturní práva po německém vzoru bez porušení klidného soužití s československým obyvatelstvem.“⁴⁷ Dělnice, které se vrátily z Německa, rády vyprávěly o svém pobytu. Většina německých dělníků byla poměry v Říši nadšena a chtěli tam odejít za prací. Jen na okrese Kremnica bylo připraveno 500–600 žen.⁴⁸ Obvodní notářství Velké Pole v okrese Nová Baňa, informovalo, že žadatelé o přijetí na sezonní práce byli nuceni vstupovat do Karpatendeutsche Partei.⁴⁹

⁴² SNA, f. Zemský úřad (ZÚ), dopis Zemského četnického velitelství Bratislava prezidiu Zemského úřadu ze 16. 7. 1936.

⁴³ Tamtéž, dopis Okresního úřadu Turčianský Svätý Martin Zemskému úřadu Bratislava ze 19. 7. 1936.

⁴⁴ Tamtéž, dopis okresního úřadu Zlaté Moravce prezidiu Zemského úřadu Bratislava ze 4. 8. 1936.

⁴⁵ Tamtéž, dopis okresního úřadu Turčianský Svätý Martin prezidiu Zemského úřadu Bratislava ze 8. 10. 1936.

⁴⁶ Tamtéž, dopis Zemského četnického velitelství prezidiu Zemského úřadu v Bratislavě ze 14. 12. 1936.

⁴⁷ Tamtéž, dopis okresního úřadu Kremnica prezidiu Zemského úřadu v Bratislavě ze 22. 12. 1936.

⁴⁸ Tamtéž, dopis četnické stanice Kremnica okresnímu úřadu tamtéž ze 22. 1. 1937.

⁴⁹ Tamtéž, dopis Obvodního notářství Velké Pole Úřadu práce pro zemědělské dělníky z 27. 1. 1937.

Zemský úřad v Bratislavě upozorňoval, že hromadným zprostředkovatelem práce pro zemědělské dělníky na práce v Německu je výhradně (podtrženo v originále) Slovenský úřad práce pro zemědělské dělníky v Bratislavě. Pouze tomuto úřadu měly být podávány žádosti o zprostředkování práce zemědělských dělníků do ciziny. V roce 1937 došlo k pokusům obstarávat zemědělské dělníky individuálně anebo prostřednictvím vedoucích činitelů některých politických stran (Karpatendeutsche Partei). Soukromé zprostředkování práce pro zemědělské dělnictvo mělo sloužit k posílení pozic těchto politických skupin, když tyto doporučovaly vlastní stoupence, a mělo podpořit růst národního sebevědomí mezi německými dělníky. Toto soukromé zprostředkování práce pro zemědělské dělníky do ciziny však bylo trestné. Kromě toho existovalo nebezpečí, že takto získané dělnice nebudou řádně placeny. Zemědělství dělníci zprostředkování k práci do Německa Státním úřadem práce pro zemědělské dělnictvo nepotřebovali cestovní pas, který nahrazovala pracovní smlouva potvrzená tímto úřadem. Naproti tomu osoby kterým byla soukromně obstarána v Německu zemědělská sezonní práce, potřebovaly cestovní pas: „Bude proto velmi účinným opatřením proti tomuto nelegálnímu zprostředkování práce, když pasový úřad v každém případě, kde má rozhodnout o vydání nebo prodloužení cestovního pasu osoby z kategorie zemědělského dělnictva, která chce jít do Německa, bude od ní požadovat potvrzení Slovenského úřadu práce, že není námitek proti vydání cestovního pasu, protože straně bylo zajištěno zaměstnání v Německu s vědomím tohoto úřadu.“⁵⁰ (podtrženo v originále)

Na sezonní práce do německého pohraničí Čech a Moravy a do francouzského Alsaska-Lotrinska se zemědělské dělníky nedařilo umisťovat, ačkoli tam pracovní podmínky, odměny a hrazení cestovního byly rovnocenné a pro Francii dokonce lepší než pro Německo.⁵¹ Německé služební opouštěly svá místa a chystaly se odcestovat na sezonní práce v Německu. V roce 1936 na 300 dělnic z okresu Kremnica dovezlo hotovost ve výši 1 mil. Kč.⁵²

Vzhledem k velkému zájmu o práci v Německu ze strany obyvatel německých ostrůvků v okresech Prievidza, Turčianský Svätý Martin, Kremnica a Nová Baňa rozhodl Slovenský úřad práce pro zemědělské dělnictvo, že osoby, které neměly vysloveně zemědělskou kvalifikaci nebo přerušily pracovní poměr v tuzemsku proto, aby se daly najmout do Německa, budou z najímání na pracovní smlouvy k německým zaměstnavatelům vyloučeny.⁵³

V březnu 1937 byly v ministerstvu zemědělství v Praze dohodnuty se zástupci Reichsanstalt für Arbeitsvermittlung und Arbeitslosenversicherung v Berlíně podmínky pro najímání československých dělníků na zemědělské sezonní práce v Německu v roce 1937, přičemž se počítalo z 800 dělníků z Hlučínska a 2200 ze Slovenska. Podle československého ministerstva vnitra zařazení jednotlivců do skupin sezónních dělníků nemělo být odměnou za jejich členství v organizacích a spolicích, které se exponovaly pro Sudetendeutsche Partei nebo Karpatendeutsche Partei (KdP).⁵⁴

Původní počet sezónních zemědělských dělníků byl zvýšen na čtyři tisíce. Tato místa nebyla vyhrazena pouze dělníkům německé národnosti, ale i národnosti slovenské, pokud ovládali německý jazyk.⁵⁵ Zájem o práce v Německu byl tak velký, že v některých lokalitách docházelo ke shlukování obyvatel. Např. v Janově Lehotě v okrese Kremnica se na práce hlásilo kolem tisíce osob, ale najato bylo jen 350 dělníků a dělnic. Asi padesát dělníků německé národnosti se

⁵⁰ Tamtéž, dopis Zemského úřadu přednostům politických úřadů na Slovensku z 12. 3. 1937.

⁵¹ Tamtéž, dopis obvodního notářství Kremnica okresnímu úřadu tamtéž z 18. 2. 1937.

⁵² Tamtéž, dopis okresního úřadu Kremnica prezidiu Zemského úřadu v Bratislavě z 28. 2. 1937.

⁵³ Tamtéž, dopis Slovenského úřadu práce pro zemědělské dělnictvo prezidiu Zemského úřadu v Bratislavě ze 3. 3. 1937.

⁵⁴ Tamtéž, dopis prezidia Zemského úřadu v Bratislavě přednostům politických úřadů z 5. 3. 1937.

⁵⁵ Tamtéž, dopis prezidia Zemského úřadu v Bratislavě přednostům politických úřadů ze 17. 9. 1937.

shluklo před notářstvím a požadovalo propuštění výpomocné síly židovského původu, která se údajně dopustila při najímání dělnictva stranického jednání. Demonstrace zinscenovala KdP, které záleželo, aby na práce v Německu byli vysláni především její členové, kterým to slibovala při vstupu do strany.⁵⁶ Na okrese Kremnica se za členy KdP přihlásilo 600–800 osob, ale velký počet z nich nebyl na práce v Německu přijat a nastalo rozladění. Z najímání byly vyloučeny dělnice, které jako služky během zimy opustily svá pracovní místa v Čechách a na Moravě, těch bylo asi 300.⁵⁷

Aby nebylo bráněno najímání sezónních zemědělských dělníků a svobodné čeledi do českých zemí, Rakouska a Francie, bylo najímání pro Německo omezeno pouze na slovenské okresy Prievidza, Turčianský Svätý Martin, Kremnica a Nová Baňa.⁵⁸

Ministerstvo zemědělství v Praze povolilo také najímání stálých zemědělských pracovních sil na Slovensku do Německa, a to až do počtu tisíc osob. Tyto síly byly sjednávány minimálně na rok a byly zaměstnány u německých rolníků. Jednalo se hlavně o mladší muže, kteří mohli každý měsíc posílat na Slovensko úspory ve výši 10 DM.⁵⁹ V této souvislosti Policejní ředitelství v Bratislavě vyjádřilo podezření, že mladí dělníci, kteří byli považováni za spolehlivé Němce, byli v Říši lákáni do organizací řízených NSDAP.⁶⁰ Do práce v Německu bylo přijato také 600 sudetských Němců ze západních Čech, vesměs členů Sudetoněmecké strany (SdP).⁶¹

Podle Zemského úřadu v Bratislavě, z příkazu říšskoněmeckých míst vypracovala SdP plán na umístění asi 20 tisíc mužů jako pracovních sil. Do Německa měli přejít ilegálně, dostávat týdenní mzdu ve výši 14–18 DM a podrobit se vojenskému školení.⁶²

Z okresu Kremnica pobývalo v roce 1937 v Německu jako zemědělské pracovní síly asi 1500 Němců a 50 Slováků. Šlo jednak o sezonní dělníky na půl roku od dubna do prosince 1937, jednak o zemědělskou čeleď na období od dubna 1937 do prosince 1938. Všichni pobývali v Německu legálně s pracovní smlouvou, čeleď kromě smlouvy musela mít i cestovní pas. Pod vlivem německého prostředí dělníci hromadně vstupovali do KdP.⁶³

Z okresu Turčianský Svätý Martin pracovalo v Německu v roce 1937 na základě smluv uzavřených Úřadem práce pro zemědělské dělníky asi 1396 osob. Z toho 41 osob se rozhodlo zůstat v Německu natrvalo. Sezonní dělníci si poměry v Německu chválili a chystali se tam opět v roce 1938. Za sezónu si vydělali 4–6 tisíc Kč. Některé osoby se údajně účastnily politického života v Německu, nosily hákové kříže a přednášely o hospodářských poměrech v ČSR, přičemž hanobily T. G. Masaryka.⁶⁴

Okres Kremnica vyslal v roce 1937 do Německa 1255 sezónních dělníků, z toho tam zůstalo 250 osob (175 Němců a 75 Slováků). Němečtí dělníci sympatizovali s Německem pro tamní pořádek a pracovní disciplínu, dodržování pracovních smluv a výhodné valutové poměry. Dělníci si dovezli domů 4–5 tisíc Kč, což celkově představovalo asi 4 mil. Kč v hotovosti a značnou hospodářskou pomoc pro zimu. 80 % dělníků představovaly mladé ženy. Zpočátku dělníci trpěli špatným stravováním, později si vymohli povolení, aby jim z domova mohli posílat poštu sla-

⁵⁶ Tamtéž, dopis Okresního četnického velitelství Kremnica okresnímu úřadu tamtéž ze 6. 4. 1937.

⁵⁷ Tamtéž, dopis okresního úřadu Kremnica prezidiu Zemského úřadu v Bratislavě z 9. 4. 1937.

⁵⁸ Tamtéž, dopis Slovenského úřadu práce pro zemědělské dělnictvo prezidiu Zemského úřadu v Bratislavě z 29. 4. 1937.

⁵⁹ Tamtéž, dopis Slovenského úřadu práce pro zemědělské dělnictvo prezidiu Zemského úřadu z 15. 5. 1937.

⁶⁰ Tamtéž, dopis prezidia Policejního ředitelství v Bratislavě prezidiu Zemského úřadu z 23. 6. 1937.

⁶¹ Tamtéž, dopis prezidia ministerstva vnitra prezidiu Zemského úřadu v Bratislavě z 30. 6. 1937.

⁶² Tamtéž, dopis prezidia Zemského úřadu v Bratislavě okresním náčelníkům z 30. 6. 1937.

⁶³ Tamtéž, dopis okresního úřadu Kremnica prezidiu Zemského úřadu Bratislava ze 4. 11. 1937.

⁶⁴ Tamtéž, dopis okresního úřadu Turčianský Svätý Martin prezidiu Zemského úřadu v Bratislavě z 11. 1. 1938.

ninu a zřídili si společně kuchyň. Dělnictvo ze Slovenska bylo hodnoceno jako poslušné, pracovitě, šetrné a skromné. Hlavním jeho cílem bylo co nejvíce ušetřit a dovézt domů hodně peněz.⁶⁵

Zedníci, tesaři, kameníci a betonáři z německých obcí okresu Kremnica podávali hromadné žádosti o vystavení cestovního pasu, přičemž uváděli návštěvu příbuzných, známých či turistiku, ačkoliv ve skutečnosti jeli za prací. Jednotlivé státy však chránily pracovní trh pro své občany, a proto žadatelé měli podepsat prohlášení: „Prohlašuji tímto, že jsem si vědom toho, že obdržení cestovní pas neopravňuje mne k nastoupení práce v Německu a vůbec v cizozemsku.“⁶⁶

Starosta obce v okrese Prievidza odeslal na zemědělské práce do Německa dva syny, dvě dcery a snachu a na obdělávání vlastního hospodářství si najal čeledína. Dělnice obdržely od svých německých zaměstnavatelů dopisy, aby opatřily další pracovní síly. Některé dělnice záviděly druhým a vzájemně se udávaly, že jsou členkami KSČ.⁶⁷

S ohledem na nedostatek zemědělského dělnictva v německých okresech českých zemí bylo rozhodnuto, že v roce 1938 nebudou pro zaměstnavatele v Německu najímat československé zemědělské dělníky.⁶⁸ V důsledku zastavení najímání zemědělského dělnictva do Německa na pracovní smlouvy, které nahrazovaly cestovní pasy, byla obava, že dělnictvo, zejména německé národnosti, bude se snažit dostat do Německa na cestovní pasy. Pasové úřady proto měly u žádostí zemědělských dělníků vyžadovat potvrzení Slovenského úřadu práce pro zemědělské dělnictvo, že není námitek proti vydání nebo prodloužení cestovního pasu.⁶⁹

Po anšlusu Rakouska funkcionáři KdP v okrese Turčianský Svätý Martin rozšiřovali informaci, že se SdP postará, aby německé dělnictvo mohlo opět cestovat na zemědělské práce do Německa.⁷⁰ Na zákrok předsedy vlády Milana Hodži bylo v ministerstvu zemědělství rozhodnuto, že i v roce 1938 budou prostřednictvím Slovenského úřadu práce pro zemědělské dělnictvo najaty na práce v Německu čtyři tisíce pracovních sil. Ale zástupci říšskoněmeckého úřadu práce prohlásili, že Německo si již zaopatřilo sezonní zemědělské dělníky z jiných států a že potřebuje už jen tzv. stálé zemědělské dělníky pro jednotlivé rolníky v Německu. Na tyto stálé zemědělské práce se přihlásilo prostřednictvím Slovenského úřadu práce pro zemědělské dělnictvo v německých obvodech Slovenska 3266 osob, z toho 1017 mužů a 2253 ženy (podmínkou byla znalost německého jazyka). Výdělek stálých zemědělských dělníků v Německu byl ovšem mnohem nižší než výdělek sezónních dělníků. Najatým osobám Slovenský úřad práce vystavoval potvrzení o tom, že zaměstnání v Německu bylo zajištěno prostřednictvím tohoto úřadu. Na základě tohoto osvědčení vystavil okresní úřad urychleně cestovní pas.⁷¹ Nejvíce zemědělských dělníků se přihlásilo z okresů Prievidza (1000 osob), Turčianský Svätý Martin (888), Nová Baňa (831) a Kremnica (547).⁷²

Slovenský úřad práce pro zemědělské dělnictvo požadoval, aby okresní úřady vyhotovené cestovní pasy nedoručovaly žadatelům, ale úřadům práce, které je měly vydávat jen osobám, které byly smluvně najaty. Uchazeči totiž začali odmítat přijetí smluv pro stálé zemědělské dělníky a domáhali se vydání cestovního pasu s tím, že odcestují do Německa beze smluv na svoje

⁶⁵ Tamtéž, dopis okresního úřadu Kremnica prezidiu Zemského úřadu v Bratislavě ze 4. 2. 1938.

⁶⁶ Tamtéž, dopis okresního úřadu Kremnica notářství tamtéž z 16. 2. 1938.

⁶⁷ Tamtéž, dopis Zemského četnického velitelství v Bratislavě velitelství v Trenčíně z 18. 2. 1938.

⁶⁸ Tamtéž, dopis Slovenského úřadu práce pro zemědělské dělnictvo v Bratislavě úřadu práce z 2. 3. 1938.

⁶⁹ Tamtéž, dopis Slovenského úřadu práce pro zemědělské dělníky prezidiu Zemského úřadu v Bratislavě z 2. 3. 1938.

⁷⁰ Tamtéž, dopis Zemského četnického velitelství prezidiu Zemského úřadu v Bratislavě ze 6. 4. 1938.

⁷¹ Tamtéž, záznam prezidia zemského úřadu v Bratislavě z 26. 4. 1938.

⁷² Tamtéž, dopis Slovenského úřadu práce pro zemědělské dělnictvo okresnímu úřadu Turčianský Svätý Martin ze 7. 5. 1938.

riziko, že si práci zaopatří sami.⁷³ Okresní úřad v Kremnici upozorňoval na nespokojenost v souvislosti s omezením obvyklého odchodu na sezónní práce, což citelně hospodářsky poškozovalo tamní německé obce.⁷⁴

V prvních letech po nástupu nacistů k moci v roce 1933 se české a slovenské krajanské spolky v Německu snažily pokračovat v dřívější činnosti, pořádaly divadelní představení a slavnosti, vybíraly peníze na národní účely, udržovaly s velkým úsilím jazykové školy a organizovaly volný čas dětí krajanů, ale politické ovzduší se rok od roku zhoršovalo. Zostřoval se policejní dozor nad krajany a jejich spolky. Ze spolkových knihoven musely být odstraněny knihy a časopisy, které německé úřady označily jako závadné. Pronikavě se zhoršila celková atmosféra velké části německé veřejnosti ve vztahu k našim krajanům.

(Zpracováno v rámci projektu GAČR 410/12/0142.)

prof. PhDr. Jaroslav Vaculík, CSc.
Katedra historie
Pedagogická fakulta MU
Poříčí 9
603 00 Brno
Česká republika
e-mail: vaculik@ped.muni.cz

⁷³ Tamtéž, dopis Slovenského úřadu práce pro zemědělské dělníky v Bratislavě ministerstvu zemědělství ze 13. 5. 1938.

⁷⁴ Tamtéž, dopis okresního úřadu Kremnica prezidiu Zemského úřadu v Bratislavě ze 17. 5. 1938.